The State Studies Quarterly (2026), 12(46), 37-68
doi: 10.22054/tssq.2026.93280.1811

Rethinking the Ideal State in Contemporary Traditionalist Thought: From Minimal Government to the Integration of Religion and Politics

Seyyed Sajjad Aleseyedghafour[1]

[1] PhD in Political Science, Department of Quranic Exegesis, Islamic Sciences and Culture Academy, Qom, Iran
Corresponding author: Seyyed Sajjad Aleseyedghafour; Email: aleghafoor@gmail.com

(Received: 02/02/2026 - Accepted: 02/06/2026)

Extended Abstract

Introduction

Contemporary Traditionalism offers a distinctive model of state and governance, yet its political thought remains understudied. Existing scholarship falls into three broad categories: historical-intellectual studies (e.g., Sedgwick's *Against the Modern World*), comparative studies (e.g., Malekian, Pazouki), and critical studies (e.g., Legenhausen). Historical studies trace the movement's development but rarely analyze its political content systematically. Comparative studies contrast Traditionalism with fundamentalism or religious intellectualism but focus mainly on epistemological and anthropological differences, not on the structural relations among political concepts. Critical studies offer valuable critiques but do not employ network analysis to formalize them. Moreover, conventional hermeneutic and qualitative methods are largely linear and

How to Cite: Aleseyedghafour, S. S. (2026). The Ideal State in Contemporary Traditionalist Thought: A Re-Reading of Its Components Through Network Analysis of Concepts and a Critique of the Tension Between Minimal State and Non-Separation of Religion and Politics. *State Studies*, 12(46), 37-68. https://doi.org/10.22054/tssq.2026.93280.1811

State Studies Journal © 2015 by Allameh Tabataba'i University is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International.

text-centered, incapable of mapping complex conceptual networks, distinguishing central from peripheral concepts, or assessing coherence quantitatively. This study addresses both gaps: the content gap concerning Traditionalist political thought and the methodological gap in studying conceptual networks. It applies network analysis of concepts, a method rooted in actor-network theory and cognitive semantics, enabling a structural, systemic, and visual study of political thought.

The research question is: What are the fundamental components of the concept of state in the thought of Guénon, Schuon, Coomaraswamy, Burckhardt, and Nasr, and what relationships obtain among them? The hypothesis is that hierarchical anthropology—based on innate inequality, epistemic elitism, and natural classes—is the central node; other components acquire meaning only in relation to it. The study has a twofold aim: first, to provide a systematic re-reading of Traditionalist political thought centered on the concept of state; second, to introduce network analysis as a quantitative and visual complement to interpretive methods. It also seeks to show that even if one accepts the implicit political implications of this anthropology, an unresolved internal contradiction remains. The critique is thus not of the absence of an answer, but of the inconsistency of existing implicit answers.

Methodology

Network analysis of concepts was applied. Key political works of the five thinkers were purposively sampled. Selection criteria included direct discussion of state, government, or politics; reference to concepts such as justice, guardianship, democracy, and secularism and their derivatives; and presence of the concept in at least three thinkers. Concepts were extracted based on semantic repetition and thematic importance, and each received an operational definition. Two independent coders achieved Cohen's kappa = 0.86, indicating high reliability. Triangulation was also used. Four relationship types were defined: synonymy (two concepts referring to the same thing, e.g., perfect man and *quṭb*); hierarchy (one concept being a subset of another, e.g., natural classes under hierarchical anthropology); opposition (two concepts standing against each other, e.g., equality vs. inequality); and implication (one concept necessitating another, e.g., spiritual guardianship implies epistemic elitism). After identifying relationships among 14 concepts, the network was drawn, consisting of 14 nodes and 47 edges. Density is 0.52; average geodesic distance is 1.7, indicating high coherence. Degree centrality and betweenness centrality were calculated to identify central and peripheral concepts.

Findings

The network centers on hierarchical anthropology (degree centrality 11; betweenness 0.42), composed of inequality, natural classes, and perfect man. In the second rank are spiritual guardianship (degree 9) and negation of democracy (degree 8), which are themselves implications of hierarchical anthropology. Spiritual guardianship, due to its implicational relationship with epistemic elitism and secularism, plays a key role in establishing the epistemic basis of political legitimacy, though Traditionalists refrain from formulating its institutional form. The third rank includes non-separation of religion and politics (6), primacy of duty (5), and minimal government (4). Return to tradition (3) is peripheral, indicating it is the proposed solution, not the foundation. Oppositions include equality vs. inequality, democracy vs. spiritual guardianship, secularism vs. non-separation, and primacy of right vs. primacy of duty. Thus Traditionalism defines itself as an anti-modern political philosophy in which each concept stands in direct opposition to a fundamental concept of modernity.

Nasr holds a distinct position. Unlike Guénon and Schuon, influenced by Hindu and Buddhist traditions, Nasr draws on Islamic philosophy (Mulla Sadra) and Shiite mysticism, linking guardianship and the perfect man to social guidance. However, this remains potential and never becomes a practical political theory. In later works, especially after 9/11, he adopts clear political and ethical positions but offers no operational governance model. On the desired political system, he is ambiguous: he acknowledges *wilāyat al-faqīh* as comprehensive but neither endorses nor structurally criticizes it, retreating to abstract mystical guardianship and the vague idea of "action without action." This reveals a fundamental gap in moving from metaphysical critique to institutional design.

Conclusion

Traditionalist political thought is internally coherent, organized around hierarchical anthropology and the primacy of self-cultivation over institutional engineering. Reform of the state depends on reform of the human being, and no independent institutional model is offered. Yet reliance on self-cultivation without institutional mechanisms creates an aporia in the modern world. Network analysis revealed the hidden core and visually displayed the internal contradiction between minimal government and non-separation of religion and politics. Despite coherence, Traditionalism faces three major criticisms: (1) conflict between negating democracy and affirming freedom without institutional guarantees; (2) lack of an objective, operational model for the desired state; (3) neglect of modernity's positive achievements, such as reduced structural violence, expanded education, and

relative welfare. Nonetheless, its critique of spiritual crisis and extreme individualism remains valuable. Future research can compare its conceptual network with fundamentalism, religious intellectualism, and other political theories, and explore whether Nasr's post-2001 developments can help Traditionalism overcome its operational impasse.

Keywords: Traditionalism, State, Network Analysis of Concepts, Seyyed Hossein Nasr, *Sophia Perennis*.

فصلنامهٔ دولت‌پژوهی
سال دوازدهم، شمارهٔ ۴۶، تابستان ۱۴۰۵، ص ۳۷-۶۸
DOI: 10.22054/tssq.2026.93280.1811

بازاندیشی در دولت مطلوب سنت‌گرایان معاصر: از حکومت حداقلی تا پیوند دین و سیاست

سیدسجاد آل سیدغفور [1]

[1] دکتری علوم‌سیاسی گروه تفسیر قرآن پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران
نویسنده مسئول: حیدری؛ Email: Aleghafoor@gmail.com
(تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۱/۱۳- تاریخ تصویب: ۱۴۰۵/۰۳/۱۲)

چکیده

سنت‌گرایی معاصر به‌عنوان یکی از جریان‌های مؤثر در نقد مدرنیته، الگویی متمایز از دولت و حکمرانی ارائه می‌دهد که کمتر با روش‌های نوین تحلیل مفهومی بررسی شده است. پرسش اصلی پژوهش این است که مفهوم دولت در اندیشه‌ی پنج سنت‌گرای برجسته (گنون، شووان، کوماراسوامی، بورکهارت و نصر) از چه مؤلفه‌هایی تشکیل یافته و این مؤلفه‌ها چه نسبتی با یکدیگر دارند؟ این پژوهش با بهره‌گیری از روش تحلیل شبکه‌ای مفاهیم، به بازخوانی نظام‌مند این مؤلفه‌ها پرداخته است. یافته‌ها نشان می‌دهد که مفهوم دولت در این اندیشه، شبکه‌ای از هفت مفهوم محوری را شکل می‌دهد که در مرکزیت آن، انسان‌شناسی سلسله‌مراتبی قرار دارد؛ مفاهیمی همچون نخبه‌گرایی معرفتی، ولایت معنوی، نفی دموکراسی، حکومت حداقلی، عدم تفکیک دین از سیاست و اصالت تکلیف، همگی در نسبت با این گره مرکزی معنا می‌یابند. اگرچه سیدحسین نصر به دلیل بهره‌مندی از میراث فلسفه‌ی اسلامی و تشیع، خوانشی متمایز از ولایت ارائه می‌دهد، اما وی نیز در اصول بنیادین با دیگر سنت‌گرایان هم‌سو است. دستاورد پژوهش نشان می‌دهد که اندیشه سیاسی سنت‌گرایان، به‌رغم

استناد به این مقاله: آل سیدغفور، سیدسجاد. (۱۴۰۵). دولت مطلوب سنت‌گرایان معاصر: بازخوانی مؤلفه‌ها با تحلیل شبکه‌ای مفاهیم و نقد تعارض حکومت حداقلی و عدم تفکیک دین از سیاست، *فصلنامهٔ دولت‌پژوهی*، *۱۲(۴۶)*، ۳۷-۶۸.
DOI: https://doi.org/10.22054/tssq.2026.93280.1811

State Studies Journal © 2015 by Allameh Tabataba'i University is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International.

آرمان‌گرایی انتقادی، فاقد الگوی عملیاتی مشخص برای تحقق دولت مطلوب است؛ همچنین تعارض میان حکومت حداقلی و عدم تفکیک دین از سیاست، به‌عنوان مهم‌ترین چالش نظری حل‌نشده در این شبکه مفهومی شناسایی می‌شود.

واژگان کلیدی: سنت‌گرایی، دولت، تحلیل شبکه‌ای مفاهیم، سیدحسین نصر، حکمت خالده.

مقدمه

در میان جریان‌های فکری متعددی که به‌نقد مدرنیته پرداخته‌اند، سنت‌گرایی معاصر از جایگاهی کاملاً متمایز و یگانه برخوردار است. این تمایز عمدتاً ناشی از عمق نقدی است که این جریان نسبت به مبانی تمدن مدرن مطرح می‌کند. برای روشن شدن این ویژگی منحصربه‌فرد، مقایسه سنت‌گرایی با دو جریان مهم نقد مدرنیته یعنی مارکسیسم و پست‌مدرنیسم سودمند خواهد بود. مارکسیسم عمدتاً مدرنیته را در سطح ساختارهای اقتصادی و سیاسی همچون سرمایه‌داری، مالکیت خصوصی و دولت سالاری بورژوایی مورد نقد قرار می‌دهد و راه‌حل خود را در تغییر انقلابی این ساختارها و برقراری نظام سوسیالیستی جستجو می‌کند. در مقابل، پست‌مدرنیسم به‌نقد روایت‌های بزرگ عصر روشنگری مانند عقل خودبنیاد، پیشرفت خطی تاریخ و آزادی فردی می‌پردازد و با رویکردی شالوده‌شکنانه، ادعاهای جهان‌شمول این روایت‌ها را به چالش می‌کشد. اما سنت‌گرایی در سطحی بنیادین‌تر از هر دو جریان عمل می‌کند: این جریان به مبانی هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی خود مدرنیته حمله می‌برد. به عبارت دیگر، سنت‌گرایان معتقدند ریشه بحران دنیای معاصر نه در یک نظام اقتصادی خاص یا یک روایت تاریخی معین، بلکه در نوع نگاه انسان مدرن به حقیقت، جهان و خودش است. از نظر ایشان، مدرنیته با طرد معرفت قدسی و جایگزین کردن آن با عقلانیت ابزاری و علم تجربی، رابطه انسان را با منبع الهی هستی قطع کرده است. بنابراین، راه‌حل پیشنهادی سنت‌گرایان نه اصلاح مدرنیته از طریق تغییر ساختارهای سیاسی یا اقتصادی است و نه عبور از آن به‌سوی نوعی فرا مدرنیته یا پست‌مدرنیته. بلکه راه‌حل ایشان بازگشت به سنت ازلی و حکمت خالده یا به تعبیر دقیق‌تر، احیای همان معرفت جاودانه‌ای است که در بطن همه ادیان و عرفان‌های اصیل نهفته است. این ویژگی یعنی حمله به مبانی متافیزیکی مدرنیته و ارائه بازگشت به حکمت خالده به‌عنوان تنها راه نجات، سنت‌گرایی را به یکی از رادیکال‌ترین، ژرف‌ترین و در عین حال بحث‌برانگیزترین نقدهایی تبدیل کرده است که تاکنون از تمدن غربی معاصر به عمل آمده است.

با وجود این جایگاه برجسته، اندیشه سیاسی این جریان فکری، به‌ویژه در خصوص مفهوم

دولت و حکمرانی، کم‌تر مورد بررسی روشمند و نظام‌یافته قرار گرفته است. بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که بخش عظیمی از مطالعات موجود در حوزه سنت‌گرایی یا به معرفی کلی این جریان و مرور زندگی و آثار بنیان‌گذاران آن از جمله رنه گنون، فریتهوف شووان و آناندا کوماراسوامی بسنده کرده‌اند، و یا عمدتاً بر جنبه‌های عرفانی، هنری و نماد شناختی این نحله فکری متمرکز بوده‌اند. به عبارت دیگر، ابعاد زیبایی‌شناختی، اقلیمی و معنوی سنت‌گرایی بسیار بیشتر از وجوه سیاسی و تئوری دولت آن مورد مداقه قرار گرفته است. به‌ندرت می‌توان پژوهشی یافت که به طور نظام‌مند و با روشی دقیق، مؤلفه‌های مفهوم دولت را در آثار دست‌کم چند تن از سنت‌گرایان برجسته استخراج کرده باشد و سپس روابط معنایی، سلسله‌مراتبی، تقابلی و تلازمی میان این مؤلفه‌ها را تحلیل کرده باشد. افزون بر این خلأ محتوایی، یک خلأ روش‌شناختی نیز در این حوزه به چشم می‌خورد. روش‌های رایج در مطالعه اندیشه سیاسی چه در سنت هرمنوتیکی و چه در سنت تحلیل محتوای کیفی، غالباً به‌صورت خطی، متوالی و مبتنی بر تفسیر متن محور عمل می‌کنند. این روش‌ها توانایی چندانی در ترسیم شبکه پیچیده روابط میان مفاهیم، تشخیص مفاهیم مرکزی از پیرامونی، و سنجش میزان انسجام یا پراکندگی یک نظام فکری به‌صورت بصری و کمی ندارند. به همین دلیل، بسیاری از ظرایف ساختاری نظام‌های اندیشه‌ای به‌ویژه در جریان‌هایی با ماهیت باطنی و پیچیده مانند سنت‌گرایی، در کوره‌راه‌های تفسیرهای خطی گم می‌شود.

پژوهش حاضر دقیقاً درصدد است تا این دو خلأ یعنی خلأ مطالعه نظام‌مند محتوای سیاسی سنت‌گرایی و خلأ روش‌شناختی در بررسی شبکه مفاهیم را به طور هم‌زمان پر کند. برای این منظور از روش نوین تحلیل شبکه‌ای مفاهیم بهره می‌گیرد که ریشه در نظریه بازیگر-شبکه و معناشناسی شناختی دارد. پرسش اصلی که این تحقیق در پی پاسخ دادن به آن است عبارت است از: مفهوم دولت در اندیشه سنت‌گرایان معاصر از کدام مؤلفه‌های بنیادین تشکیل یافته و این مؤلفه‌ها چه نوع نسبت‌هایی با یکدیگر دارند؟ آیا این مفاهیم در یک نظام سلسله‌مراتبی منسجم قرار می‌گیرند یا روابطی پراکنده و گاه متناقض با یکدیگر برقرار می‌کنند؟ در پاسخ به این پرسش، فرضیه اصلی پژوهش بر این گزاره استوار است که انسان‌شناسی

سلسله‌مراتبی که مبتنی بر اصولی چون نابرابری ذاتی استعدادهای انسانی، نخبه‌گرایی معرفتی و وجود طبقات طبیعی در جامعه است، به‌عنوان مفهوم محوری و گره اصلی شبکه مفهومی دولت در اندیشه سنت‌گرایان عمل می‌کند. به عبارت دقیق‌تر، این پژوهش فرض می‌کند که سایر مؤلفه‌های دولت در این جریان فکری از جمله ولایت معنوی، نفی دموکراسی، عدم تفکیک دین از سیاست و اصالت تکلیف، نه مفاهیمی مستقل، بلکه در نسبت معنایی با همین انسان‌شناسی سلسله‌مراتبی معنا می‌یابند و توجیه خود را از آن دریافت می‌کنند. هدف این پژوهش دو وجهی است. وجه نخست، بازخوانی دقیق، نظام‌مند و همه‌جانبه اندیشه سیاسی سنت‌گرایان معاصر با تکیه بر مفهوم دولت است. وجه دوم که از حیث روش‌شناختی دستاوردی مهم به شمار می‌رود، ارائه الگویی نوین برای مطالعات اندیشه سیاسی است که با استفاده از شاخص‌هایی چون مرکزیت درجه، مرکزیت بینابینی، تراکم شبکه و میانگین فاصله ژئودزیک (به معنای میانگین کوتاه‌ترین مسیر میان مفاهیم در شبکه)، قادر باشد پیچیدگی‌های پنهان نظام‌های فکری را به‌صورت بصری، کمی و قابل‌سنجش آشکار سازد و بدین ترتیب مکمل روش‌های سنتی و تفسیری در این حوزه باشد.

لازم به تأکید است که دغدغه اصلی این پژوهش، صورت‌بندی نظریه‌ای سیاسی درجایی که به‌صراحت وجود ندارد، نیست؛ بلکه هدف، برساخت شبکه‌ای از لوازم منطقی انسان‌شناختی این جریان است و سپس نشان دادنِ اینکه حتی اگر این لوازم را به‌عنوان مؤلفه‌های ضمنی دولت بپذیریم، باز هم با یک تعارضِ درونیِ حل‌نشده مواجهیم. بنابراین، نقدِ این نوشتار، نه نقدِ فقدان پاسخ، بلکه نقد ناسازگاری پاسخ‌های ضمنی موجود است.

۲.پیشینه پژوهش در اندیشه سیاسی سنت‌گرایان

پژوهش‌های انجام شده در باب اندیشه سیاسی سنت‌گرایان را به طور کلی می‌توان به سه دسته اصلی و متمایز تقسیم کرد که هر یک از زاویه خاصی به این جریان فکری نگریسته‌اند. دسته اول، مطالعات تاریخی-معرفتی هستند که به‌جای بررسی محتوای سیاسی سنت‌گرایی، بیشتر به زمینه‌های فکری، اجتماعی و فرهنگی ظهور و تحول این جنبش پرداخته‌اند. مهم‌ترین و تأثیرگذارترین اثر در این حوزه، کتاب ارزشمند مارک سجویک با عنوان در برابر دنیای مدرن

است. سجویک در این کتاب با دقتی ستودنی، سیر تحول سنت‌گرایی را از محافل نهان گرای پاریس در دهه ۱۹۲۰ میلادی تا ایران پس از انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷ دنبال می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه این جریان فکری توانسته در بسترها و فرهنگ‌های مختلف ریشه بدواند و هوادارانی پیدا کند (Sedgwick, 2004). دسته دوم، مطالعات تطبیقی هستند که در آن‌ها سنت‌گرایی با جریان‌های فکری معاصر دیگر، به‌ویژه بنیادگرایی دینی و پست‌مدرنیسم، مقایسه و موردسنجش قرار گرفته است. در ایران، ملکیان (۱۳۸۰) در برخی از آثار خود به مقایسه سنت‌گرایی با جریان روشنفکری دینی و پازوکی (۱۳۸۲) به مقایسه سنت‌گرایی با بنیادگرایی پرداخته‌اند. این مطالعات عمدتاً بر نقاط اشتراک و افتراق این جریان‌ها در حوزه مبانی معرفت‌شناختی، انسان‌شناختی و روش‌شناسی تأکید داشته‌اند. دسته سوم، مطالعات انتقادی هستند که مستقیماً به‌نقد مبانی معرفت‌شناختی یا انسان‌شناختی سنت‌گرایی پرداخته‌اند و عمدتاً از سوی فیلسوفان و اندیشمندانی صورت گرفته‌اند که خود را در چارچوب سنت‌گرایی تعریف نمی‌کنند. لگن‌هاوزن (۱۳۸۲) در مقاله کوتاه اما تأثیرگذار خود با عنوان چرا سنت‌گرا نیستم، مهم‌ترین نقدهای وارد بر سنت‌گرایی را در دو محور اصلی خلاصه کرده است: نخست، ناتوانی مزمن سنت‌گرایی در ارائه یک الگوی عملی و مشخص برای تحقق دولت مطلوب و بازگشت به سنت در جهان معاصر؛ دوم، عقل گریزی افراطی و گاه ستیز با عقلانیت استدلالی که سنت‌گرایان را به‌نوعی تعصب درون‌گروهی و غیرقابل گفتگو با جریان‌های دیگر تبدیل کرده است.

با وجود این تلاش‌های پژوهشی ارزشمند، هیچ‌یک از مطالعات مذکور از روش نوین و کارآمد تحلیل شبکه‌ای مفاهیم برای بازخوانی نظام‌مند اندیشه سیاسی سنت‌گرایان استفاده نکرده‌اند. تحلیل شبکه‌ای مفاهیم که ریشه در نظریه بازیگر-شبکه در جامعه‌شناسی و نیز معناشناسی شناختی در زبان‌شناسی دارد، این امکان را فراهم می‌آورد که روابط پیچیده و چندلایه میان مفاهیم یک نظام فکری، به‌صورت بصری، ترسیمی و همچنین کمی و قابل‌سنجش ارائه شود. این روش از طریق محاسبه شاخص‌هایی چون مرکزیت درجه، مرکزیت بینابینی، تراکم شبکه و میانگین فاصله ژئودزیک، می‌تواند مفاهیم مرکزی و هویت‌بخش یک

اندیشه را از مفاهیم پیرامونی و حاشیه‌ای بازشناسد و روابط پنهان میان آن‌ها را آشکار سازد (Carrington, Scott, & Wasserman, 2005: 12). به‌کارگیری این روش در مطالعات اندیشه سیاسی، می‌تواند به‌عنوان مکمل قدرتمندی در کنار روش‌های سنتی هرمنوتیکی و تحلیل محتوای کیفی عمل کند و لایه‌هایی از معنا و ساختار را آشکار سازد که در روش‌های خطی و تفسیر محض قابل‌دسترسی نیست.

۳. مبانی نظری

سنت‌گرایی در معنای خاص و اصطلاحی خود، به‌عنوان یک جنبش فکری منسجم و تأثیرگذار در قرن بیستم شناخته می‌شود که بنیان‌گذاری آن به طور قطع مدیون رنه گنون، فیلسوف و متافیزیک‌دان فرانسوی است. گنون که در جوانی با اشتیاق فراوان به محافل نهان گرا و باطنی گرای پاریس پیوسته بود، پس از مدتی تحقیق و تفحص عمیق در آموزه‌های شرقی به‌ویژه هندوئیسم و سپس گرویدن به دین اسلام، تمام همت خود را مصروف احیای دوباره حکمت خالده یا همان سنت جاویدان نمود. از دیدگاه گنون، سنت هرگز به معنای عادات و رسوم کهنه و منسوخ شده نیست، بلکه مراد از آن حقایق و اصول کلی و ازلی است که منشأیی کاملاً الهی داشته و در طول تاریخ از طریق انبیا، اولیا و حکمای الهی به بشر منتقل شده است (گنون، ۱۳۷۲: ۲۴۴). گنون بحران عمیق و فراگیر دنیای متجدد را نه یک بحران سطحی اقتصادی یا سیاسی، بلکه حاصل سیطره بی‌چون و چرای کمیت بر کیفیت و غلبه همه‌جانبه نگرش مادی گرایانه بر نگرش معنوی می‌داند. به باور او، تمدن مدرن با طرد هرگونه معرفت قدسی و بسنده کردن به عقلانیت ابزاری و علم تجربی، تعادل ذاتی میان ماده و معنا را از میان برداشته است. گنون در آثار کلیدی خود نظیر بحران دنیای متجدد و سیطره کمیت و علائم آخرالزمان، تصویری تکان‌دهنده از افول تدریجی اما قطعی تمدن غرب ارائه می‌دهد. در این تصویر، مدرنیته به هیچ‌وجه یک پیشرفت خطی به شمار نمی‌رود، بلکه برعکس، نوعی انحطاط متافیزیکی و سقوط از مرتبه معرفت شهودی به مرتبه استدلالات سطحی عقلانی است. به عبارت دیگر، هر چه تمدن غرب در عرصه فناوری و قدرت مادی پیشرفت کرده، از حیث معنویت و اتصال به منبع الهی فاصله بیشتری گرفته است.

پس از گنون، فریتهوف شووان که او را جانشین معنوی و مفسر برجسته مکتب سنت‌گرایی می‌دانند، با طرح نظریه بدیع وحدت متعالی ادیان، دامنه و قلمرو سنت‌گرایی را به طرز چشمگیری گسترش داد. شووان عمیقاً معتقد بود که ادیان گوناگون در سراسر جهان، به‌رغم داشتن صور ظاهری، مناسک و شریعت‌های متفاوت و گاه متناقض، همگی از یک حقیقت الهی واحد و یگانه خبر می‌دهند و تفاوت‌های قابل‌مشاهده میان آن‌ها نه ناشی از اختلاف در ذات حقیقت، بلکه ناشی از ظرفیت‌ها، نیازها و شرایط متفاوت جوامع بشری در مقاطع مختلف تاریخی است (Schuon, 1984: 17). شووان برخلاف گنون که بیشتر بر جنبه‌های متافیزیکی و معرفت‌شناختی سنت تأکید داشت، تأکید بیشتری بر جنبه‌های عبادی، اخلاقی و عملی دین مبذول می‌دارد. آثار شووان عمدتاً معطوف به نقد بنیادین انسان‌شناسی مدرن است که انسان را موجودی خودبنیاد، خود آیین و فارغ از هرگونه پیوند متعالی تعریف می‌کند. در مقابل، او به‌شدت از نخبه‌گرایی معرفتی دفاع می‌کند و بر این باور است که درک حقیقت الهی و شهود باطن دین، فقط برای کسانی ممکن است که نفس خود را تزکیه کرده و از قید و بندهای امیال نفسانی رهایی یافته باشند.

آناندا کوماراسوامی، دیگر چهره شاخص سنت‌گرایی، اگرچه عمدتاً به هنر سنتی، نمادگرایی و فرهنگ تطبیقی پرداخته است، اما در لابه‌لای آثار خود به‌وضوح مبانی انسان‌شناختی سنت را تبیین کرده است. از دیدگاه کوماراسوامی، انسان در سنت اصیل و زنده، هرگز موجودی خودبنیاد، مستقل و تعریف‌کننده ارزش‌های خویش نیست. بلکه او خلیفه و آیینه تمام نمای خداوند بر روی زمین است و کرامت و هویت حقیقی خود را تنها در نسبت با این اصل الهی بازمی‌یابد (Coomaraswamy, 1997: 63). کوماراسوامی با استناد به متون مقدس هندی مانند وداها و اوپانیشادها و همچنین متون مسیحی مانند انجیل و آثار آباء کلیسا، به‌روشنی نشان داد که مفهوم سلسله‌مراتب وجودی یعنی نابرابری ذاتی موجودات در مراتب هستی و معرفت، در همه سنت‌های دینی و عرفانی مشترک است و هیچ سنتی انسان را از حیث وجودی با خدا یا از حیث معرفتی با فرشتگان برابر نمی‌داند.

تیتوس بورکهارت که بیشتر به جنبه‌های عرفانی اسلام، به‌ویژه تصوف، و هنر اسلامی

شهرت دارد، در کتاب موجز اما عمیق خود با عنوان آیین تصوف، مبانی انسان‌شناختی و سیاسی سنت را به‌وضوح تبیین کرده است (Burckhardt, 1995: 84). بورکهارت برخلاف گنون که عمدتاً از منظر متافیزیک محض و گاه انتزاعی به سنت می‌نگریست، تأکید بیشتری بر ابعاد عملی، اخلاقی و اجتماعی سنت دارد. او نشان می‌دهد که تصوف نه فقط یک سلوک فردی برای رسیدن به قرب الهی، بلکه دارای آموزه‌هایی درباره نظم اجتماعی، عدالت و حکمرانی است که می‌تواند در نقد نظم مدرن به کار آید.

سیدحسین نصر، فیلسوف و اسلام‌پژوه معاصر ایرانی، به‌عنوان مهم‌ترین نماینده زنده و سخنگوی اصلی سنت‌گرایی در جهان اسلام و غرب، با تکیه بر میراث غنی و بی‌نظیر فلسفه اسلامی به‌ویژه آثار سهروردی به‌عنوان بنیان‌گذار حکمت اشراق، ابن عربی به‌عنوان بزرگ‌ترین عارف نظری اسلام، و ملاصدرا به‌عنوان پدیدآورنده حکمت متعالیه، خوانشی کاملاً نو و متمایز از سنت‌گرایی ارائه می‌دهد. در این خوانش، عرفان اسلامی و آموزه‌های تشیع به‌ویژه مفاهیمی چون امامت، ولایت و انسان کامل نقش محوری ایفا می‌کنند. نصر برخلاف گنون که عمدتاً تحت تأثیر شدید هندوئیسم بود، سنت را از دریچه قرآن کریم و احادیث نبوی و علوی تفسیر و تأویل می‌کند (Nasr, 2002: 26). او در آثاری چون معرفت و معنویت، نیاز به علم مقدس و قلب اسلام، کوشیده است تا به طرز قانع‌کننده‌ای نشان دهد که سنت اسلامی، به‌ویژه در بُعد عرفانی و فلسفی خود، نه‌تنها پاسخی درخور به بحران‌های همه‌جانبه دنیای معاصر دارد، بلکه می‌تواند جایگزینی اصیل، ریشه‌دار و کارآمد برای ارزش‌های تهی و بی پایگاه مدرنیته باشد.

۴. روش پژوهش: تحلیل شبکه‌ای مفاهیم

تحلیل شبکه‌ای مفاهیم روشی ترکیبی است که مراحل زیر را در برمی‌گیرد. این روش برای نخستین بار در این پژوهش به‌صورت نظام‌مند در مطالعات اندیشه سیاسی به کار گرفته شده است.

مرحله نخست: استخراج مفاهیم. در این مرحله، با استفاده از نمونه‌گیری هدفمند، آثار کلیدی پنج سنت‌گرای مورد نظر که در آن‌ها به موضوعات سیاسی پرداخته، انتخاب شدند. ملاک انتخاب آثار عبارت بود از: ۱) طرح مستقیم بحث درباره دولت، حکومت یا سیاست؛ ۲) اشاره

به مفاهیمی مانند عدالت، ولایت، دموکراسی، سکولاریسم و مشتقات آن‌ها؛ ۳) حضور مفهوم در حداقل سه متفکر از پنج متفکر مورد مطالعه. مفاهیم با تکرار معنایی و اهمیت موضوعی استخراج شدند. برای هر مفهوم، یک برچسب و تعریف عملیاتی ارائه گردید. فرایند استخراج توسط دو پژوهشگر مستقل انجام شد و ضریب توافق میان آن‌ها با استفاده از ضریب کاپای کوهن محاسبه گردید که برابر با ۸۶/۰ به دست آمد که نشان‌دهنده پایایی بالا است.

مرحله دوم: شناسایی روابط مفهومی. چهار نوع رابطه میان مفاهیم تعریف شد:

رابطه هم‌معنایی: دو مفهوم به یک‌چیز اشاره دارند (مانند انسان کامل و قطب).

رابطه سلسله‌مراتبی: یک مفهوم مشمول مفهوم دیگر است (مانند طبقات طبیعی زیرمجموعه انسان‌شناسی سلسله‌مراتبی).

رابطه تقابلی: دو مفهوم در مقابل یکدیگر قرار دارند (مانند برابری در مقابل عدم برابری).

رابطه تلازمی: وجود یک مفهوم مستلزم وجود مفهوم دیگر است (مانند ولایت معنوی مستلزم نخبه‌گرایی معرفتی).

۵. یافته‌های پژوهش

۵-۱.مفاهیم سیاسی مستخرج از آثار سنت‌گرایان

پس از بررسی نظام‌مند آثار، ۳۲ مفهوم سیاسی اولیه استخراج گردید که پس از حذف مفاهیم با تکرار کمتر از سه بار در میان پنج متفکر و نیز حذف مفاهیم با تعریف عملیاتی مبهم، ۱۴ مفهوم نهایی باقی ماند. این مفاهیم به همراه تعاریف عملیاتی در جدول ۱ ارائه‌شده است. مبنای شمارش تکرار، ارجاع صریح به مفهوم در حداقل یک اثر اصلی از هر متفکر بود.

جدول ۱: مفاهیم سیاسی هسته در اندیشه سنت‌گرایان

ردیف	مفهوم	تعریف عملیاتی	متفکران مرجع
۱	عدم برابری	نفی برابری ذاتی انسان‌ها در ابعاد معرفتی و وجودی	گنون، نصر، شووان
۲	نخبه‌گرایی معرفتی	اختصاص شهود حقیقت به خواص از اهل تصفیه و تهذیب	گنون، شووان، کوماراسوامی، بورکهارت، نصر
۳	ولایت معنوی	مرجعیت سیاسی مبتنی بر قرب الهی و نه انتخاب	نصر، بورکهارت، گنون

ردیف	مفهوم	تعریف عملیاتی	متفکران مرجع
		مردمی	
۴	نفی دموکراسی	رد دموکراسی به‌عنوان شکلی نامشروع و ناممکن از حکومت	گنون، شووان، نصر
۵	حکومت حداقلی	محدودیت دخالت دولت در حوزه معنوی و اخلاقی	نصر، شووان
۶	عدم تفکیک دین و سیاست	تلقی از دین به‌عنوان حقیقتی فراگیر که قلمروی حیات فردی و جمعی را در برمی‌گیرد؛ نه به معنای تأسیس نهاد قدرت سیاسیِ دینی، بلکه به معنای نفی نگاه سکولار به حیات اجتماعی.	نصر، گنون، بورکهارت
۷	اصالت تکلیف	تقدم تکالیف دینی و اخلاقی بر حقوق فردی	بورکهارت، نصر، شووان
۸	نفی سکولاریسم	نفی این باور مدرن که می‌توان حوزه‌ی عمومی را فارغ از ارزش‌های قدسی سامان داد؛ هرچند سنت‌گرایان لزوماً الگویی برای جایگزینیِ نهادی آن ارائه نمی‌دهند.	گنون، شووان، کوماراسوامی، بورکهارت، نصر
۹	علم قدسی	معرفت مبتنی بر شهود و اشراق به‌جای تجربه حسی	نصر، گنون، شووان
۱۰	انسان کامل	الگوی اعلی و اسوه کمال که واسطه فیض الهی است	نصر، کوماراسوامی، ابن عربی (به نقل از نصر)
۱۱	طبقات طبیعی	تقسیم جامعه بر اساس استعدادهای فطری به سه یا چهار طبقه	گنون، شووان
۱۲	عدالت سلسله‌مراتبی	عدالت به معنای قرار گرفتن هر چیز در جایگاه شایسته خود	گنون، شووان، کوماراسوامی، بورکهارت، نصر
۱۳	نفی عقل خودبنیاد	رد بسندگی عقل استدلالی در شناخت حقایق	گنون، شووان، کوماراسوامی، بورکهارت، نصر
۱۴	بازگشت به سنت	راه‌حل بحران مدرنیته در احیای حکمت خالده	گنون، شووان، کوماراسوامی، بورکهارت، نصر

۵-۲. شبکه مفاهیم و روابط میان آن‌ها

پس از شناسایی روابط میان این ۱۴ مفهوم، شبکه مفهومی ترسیم شد که به دلیل محدودیت انتشار، شکل شبکه در این متن ارائه نشده است و لذا نمودار کامل آن در ضمیمه (پیوست)

انتهای مقاله ارائه‌شده است. توصیف نوشتاری شاخص‌های اصلی این شبکه در ادامه می‌آید.

شبکه شامل ۱۴ گره و ۴۷ یال (رابطه) است. تراکم شبکه (نسبت یال‌های موجود به حداکثر یال‌های ممکن) برابر با ۵۲/۰ محاسبه شد که نشان‌دهنده انسجام نسبتاً بالای شبکه است. میانگین فاصله ژئودزیک (کوتاه‌ترین مسیر میان دو گره) برابر با ۷/۱ است، به این معنا که به طور متوسط هر دو مفهوم با یک واسطه به هم متصل می‌شوند.

محاسبه شاخص مرکزیت درجه نشان داد که مفهوم انسان‌شناسی سلسله‌مراتبی (که ترکیبی از مفاهیم عدم برابری، طبقات طبیعی و انسان کامل است) با مرکزیت درجه ۱۱، بالاترین ضریب را دارد و به‌عنوان گره اصلی شبکه عمل می‌کند. به عبارت دیگر، سایر مفاهیم سیاسی سنت‌گرایان یا مستقیماً از این انسان‌شناسی ناشی می‌شوند یا در نسبت با آن معنا می‌یابند. مرکزیت بینابینی این گره نیز بالاترین مقدار (۴۲/۰) است، بدین معنا که انسان‌شناسی سلسله‌مراتبی در کوتاه‌ترین مسیر بسیاری از جفت‌گره‌های دیگر قرار دارد.

در مرتبه دوم، مفاهیم ولایت معنوی (مرکزیت درجه ۹) و نفی دموکراسی (مرکزیت درجه ۸) قرار دارند که خود از لوازم انسان‌شناسی سلسله‌مراتبی هستند.

ولایت معنوی به دلیل آنکه هم با نخبه‌گرایی معرفتی (رابطه تلازمی) و هم با نفی سکولاریسم (رابطه تلازمی) ارتباط دارد، نقشی کلیدی در ترسیم مبنای معرفتی مشروعیت قدرت سیاسی ایفا می‌کند؛ هرچند که سنت‌گرایان از صورت‌بندی نهادی آن خودداری می‌کنند. به عبارت دقیق‌تر، آنان به‌جای پرداختن به ساختار دولت سنتی، بر منبع مشروعیت هرگونه نظم سیاسی مطلوب (یعنی ولایت الهی عارفان) تأکید می‌ورزند و این دقیقاً همان نقطه‌ای است که بیانگر رویگردانی آنان از دولت مدرن مبتنی بر قرارداد اجتماعی است.

در مرتبه سوم، مفاهیم عدم تفکیک دین و سیاست (مرکزیت درجه ۶) و اصالت تکلیف (مرکزیت درجه ۵) و حکومت حداقلی (مرکزیت درجه ۴) قرار گرفته‌اند. شایان‌ذکر است که مفهوم بازگشت به سنت با مرکزیت درجه ۳ در پیرامون شبکه واقع شده، که نشان می‌دهد این مفهوم نتیجه و راهکار نهایی است، نه مبنای اصلی. به عبارت دیگر، سنت‌گرایان ابتدا مبانی انسان‌شناختی خود را بنا می‌کنند و سپس بازگشت به سنت را به‌عنوان راه‌حل پیشنهاد می‌دهند،

نه اینکه از بازگشت به سنت شروع کرده و مبانی را استنتاج کنند.

تحلیل روابط تقابلی نیز نشان داد که قطب‌های مقابل این شبکه مفهومی عبارت‌اند از: برابری در برابر عدم برابری، دموکراسی در برابر ولایت معنوی، سکولاریسم در برابر عدم تفکیک دین و سیاست، و اصالت حق در برابر اصالت تکلیف. بدین ترتیب، اندیشه سیاسی سنت‌گرایان را می‌توان نوعی ضد-فلسفه سیاسی مدرن تعریف کرد که هر یک از مفاهیم آن در تقابل مستقیم با یک مفهوم بنیادین مدرنیته قرار دارد.

۵-۳. جایگاه ممتاز سیدحسین نصر در شبکه سنت‌گرایی

اگرچه همه پنج سنت‌گرای مورد بررسی در مفاهیم بنیادین اشتراک دارند، اما نصر به سه دلیل جایگاه ممتازی دارد.

نخست، نصر برخلاف گنون و شووان که عمدتاً متأثر از سنت‌های هندویی و بودائی بودند، از میراث فلسفه اسلامی (به‌ویژه حکمت متعالیه ملاصدرا) و عرفان شیعی بهره می‌برد. این تفاوت منبع، صرفاً یک تغییر اصطلاحاتی نیست، بلکه به خاص شدن دلالت‌های سیاسی اندیشه‌ی نصر می‌انجامد. در سنت هندویی مورد نظر گنون، ولایت عمدتاً به‌عنوان یک اصل متافیزیکی انتزاعی و فارغ از ساختار اجتماعی مطرح می‌شود؛ اما در عرفان شیعی و حکمت متعالیه، مفهوم انسان کامل و ولایت به‌صورت ذاتی با مسئله هدایت جامعه گره خورده است. با این حال، تأکید بر این تمایز به معنای ارائه الگویی عملیاتی از سویِ نصر نیست؛ بلکه خاص بودن نصر در آن است که او برخلاف گنون، مفاهیم سیاسی را در بستری از شریعت، امامت و عدالت اجتماعی بازتعریف می‌کند، هرچند که در نهایت از صورت‌بندی نهادی آن خودداری می‌نماید. این خاص بودن در حوزه مبانی (مبتنی بر فقه و کلامِ شیعی) قابل شناسایی است، اما در حوزه عمل، همان خلأ نظری سایر سنت‌گرایان را بازتولید می‌کند.

دوم، نصر در آثار متأخر خود (به‌ویژه پس از ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱) وارد عرصه بحث‌های سیاسی جاری شده و مواضع روشنی در دفاع از مسلمانان و نقد سیاست‌های غرب اتخاذ کرده است. او در کتاب قلب اسلام به‌صراحت از حق مقاومت فلسطینیان و مسلمانان چچن و کشمیر دفاع می‌کند و جنبش‌های اسلامی را دفاعی مشروع از ارزش‌های دینی می‌خواند (Nasr,

2002: 187). این ورود به عرصه عملی، نصر را از دیگر سنت‌گرایان که عمدتاً در سطح نظری باقی ماندند، متمایز می‌سازد. با این حال، باید تأکید کرد که این ورود بیشتر به‌صورت اعلام موضع سیاسی و اخلاقی است تا ارائه الگوی حکمرانی عملیاتی.

سوم، نصر در پاسخ به پرسش‌های صریح درباره نظام سیاسی مطلوب، رویکردی دوگانه اتخاذ می‌کند. برای نمونه، در گفت‌وگو با لوسین استون و دیگران، نظام ولایت‌فقیه در ایران را نظریه‌ای کاملاً بی‌سابقه می‌خواند (Lewis, Hahn, & Auxier, 2001: 829).

اما نصر در ادامه، نه به تأیید صریح آن می‌پردازد و نه نقدی ساختاری بر آن وارد می‌کند. او با فاصله گرفتن از این نظریه‌ی خاص عصر غیبت (که مبتنی بر فقه و اجتهاد است)، به کلیات انتزاعی ولایت عارفانه پناه می‌برد و از هرگونه اظهارنظرِ قطعی درباره‌ی سازگاری آن با سنت‌گرایی اصیل خودداری می‌نماید. این ابهام گویی استراتژیک، نه از سر تأمل نظری عمیق، بلکه ناشی از همان خلأ بنیادین سنت‌گرایی در عبور از انتقاد متافیزیکی به تأسیس یک نظام سیاسی عینی است. به‌عبارت‌دیگر، نصر با طرح بی‌سابقگی (بدعت بودن) ولایت‌فقیه، آن را در چارچوب سنت شیعی کلاسیک نمی‌گنجاند، اما چون خود الگوی بدیلی برای ارائه ندارد، در مواجهه با نظام موجود ایران، نه‌تنها موضعی سازنده اتخاذ نمی‌کند، بلکه به‌نوعی سکوت معنادار در برابر مهم‌ترین تجربه‌ی سیاسیِ جهان اسلام معاصر فرو می‌رود. این رویکرد دوگانه، در نهایت، خود گواهی است بر آنکه سنت‌گرایی در عرصه‌ی عمل، در دام نظریه‌ای بدون الگو اسیر مانده است.

اما از سوی دیگر الگویی جایگزین ارائه نمی‌دهد و تنها به مفهوم مبهم اقدام بدون عمل در سنت‌های شرق دور (مانند آیین تائو و کنفوسیوس) اشاره می‌کند که در آن، حاکم آرمانی نه با دخالت مستقیم و وضع قوانین فراگیر، بلکه از طریق حضور وجودی خود و هماهنگی با نظم طبیعی هستی، جامعه را به‌سوی صلاح و کمال هدایت می‌کند (همان، ۸۴۰). با این حال، نصر نه توضیح می‌دهد که این مفهوم عرفانی چگونه می‌تواند در جهان مدرن پیچیده و جمعیت محور امروزی عملیاتی شود، و نه مشخص می‌کند که کدامین نهادها، قوانین یا ساختارهایِ سیاسی می‌توانند جانشینِ دولت‌هایِ مدرن شوند. این اشاره، بیش از آنکه یک راه‌حل عملی

باشد، نوعی تأکید مجدد بر ناکارآمدی کنش مستقیم سیاسی در سنت‌گرایی است و به‌خوبی نشان می‌دهد که نصر، در مقام پاسخگویی عملی، همچنان در سطحِ استعاره‌های عرفانی و توصیه‌هایِ کلیِ اخلاقی باقی می‌ماند و از نظریه‌ی دولت به معنای دقیق آن، فاصله‌ای عمدی یا ناآگاهانه برمی‌گیرد.

۶. بحث: دولت مطلوب در اندیشه سنت‌گرایان

با ترکیب مفاهیم مستخرج از شبکه مفهومی که در بخش پیشین بدان اشاره شد، اکنون می‌توان تصویری نسبتاً روشن، منسجم و چندلایه از دولت مطلوب در اندیشه سنت‌گرایان معاصر ترسیم کرد. این تصویر نه صرفاً فهرستی از خواسته‌های سیاسی، بلکه بازتابی از یک جهان‌بینی متافیزیکی است که در آن سیاست، معنویت، معرفت و هستی‌شناسی درهم‌تنیده شده‌اند.

پیش از ورود به ویژگی‌های دولت مطلوب، باید به یک ملاحظه‌ی روش‌شناختی حیاتی اشاره کرد. آن‌گونه که برخی از مفسران اشاره کرده‌اند، سنت‌گرایان به‌ندرت به دولت به‌عنوان یک نهاد مستقل و مُدَوَّن در آثار خود پرداخته‌اند؛ بلکه اغلب از آن با احتیاط و بدون پیش‌شرط یاد کرده‌اند. با این حال، دغدغه این پژوهش، نقد فقدان الگوی عملی دولت در مقامِ سخنِ صریحِ آنان نیست؛ بلکه نقد تعارض درونی لوازم منطقیِ انسان‌شناسی آنان است. به عبارت دیگر، اگرچه نصر و گنون یک نظریه‌ی دولت به معنای کلاسیک آن ارائه نداده‌اند، اما مبانی آنان (انسان‌شناسی سلسله‌مراتبی، نفیِ برابری و تأکید بر ولایت) به‌ناچار به پیامدهایی در حوزه‌ی سیاست و حکمرانی دامن می‌زند که قابل‌انکار نیست. اگر آنان بر عدم تفکیک و نفی سکولاریسم تأکید دارند، این تأکید دقیقاً به این معناست که نگاه آنان به نظم اجتماعی، با نگاه سکولار تفاوت ذاتی دارد. بنابراین، استخراجِ این مفاهیم از بطن نظام فکری آنان، نه از سر تحمیل یک پرسش بیرونی، بلکه از سر واکاوی پیامدهای درونی نظام انسان‌شناختی ایشان است؛ و نقد تعارضِ حکومت حداقلی و عدم تفکیک نیز دقیقاً در همین نقطه، به‌عنوان یک چالش درونی (و نه یک نقص بیرونی ناشی از غفلت آنان) صورت‌بندی می‌شود.

دولت مطلوب در این نگاه دارای چهار ویژگی اصلی است که هر یک از آن‌ها ریشه در یکی از اصول بنیادین حکمت خالده دارد. در ادامه هر یک از این ویژگی‌ها به تفکیک و با

دقت تحلیلی بیشتری بررسی می‌شود.

۶-۱. دولت مبتنی بر سلسله‌مراتب وجودی

نخستین و بنیادی‌ترین ویژگی دولت مطلوب سنت‌گرایان، انعکاس سلسله‌مراتب وجودی در ساختار سیاسی و اجتماعی است.

پیش از ورود به جزئیات این ویژگی، لازم است به یک ملاحظهٔ بنیادین در خود اندیشه سنت‌گرایان اشاره شود. سنت‌گرایان، تربیت نفس (تهذیب و سلوک معنوی) را بر هرگونه مهندسی نهادی سیاسی تقدم می‌دهند و بر این باورند که اصلاح جامعه و حتی حکمرانی مطلوب، به‌تبع اصلاح انسان متعالی رقم می‌خورد و نیازی به تأسیسِ نهادهای مستقل سیاسی مدرن (مانند مجلس، قانون اساسی یا احزاب) ندارد. این پژوهش، این اولویت‌بندی هستی‌شناختی را کاملاً می‌پذیرد و مدعی نیست که سنت‌گرایان به دنبال طراحی نظام سیاسی مُدَوَّن بوده‌اند. با این حال، پرسش اصلی این مقاله که از منظرِ فلسفهٔ سیاسی مضارع (و نه از منظرِ باطن گرایی محض) مطرح می‌شود، این است که: اگر تربیت انسان کامل، شرط حتمی اصلاح جامعه است، اما سازوکار نهادی و عینی تحقق این تربیت در عصر غیبت و جامعهٔ مدرن میلیونی، از سوی آنان تبیین نمی‌شود، چگونه می‌توان از لغزیدن این آرمان به‌سوی هرج‌ومرج یا اقتدارگرایی غیرقابل نظارت جلوگیری کرد؟ به عبارت دیگر، مقاله با آگاهی کامل از اولویت تربیت محور سنت‌گرایان، به‌جای نقد فقدان الگوی دولت از منظر آنان، به نقد فقدان الزامات نهادی تحقق این تربیت در جهان معاصر می‌پردازد و نشان می‌دهد که در دنیای امروز، انسان کامل بدون یک ساختار عینی برای ظهور و استمرار، در خلأ عملیاتی باقی می‌ماند.

از منظر سنت‌گرایان، انسان‌ها در استعدادهای معرفتی، معنوی و وجودی با یکدیگر برابر نیستند. این نابرابری نه یک نقص یا عارضه تاریخی، بلکه حقیقتی عینی و ناظر به ذات خلقت است. به باور ایشان، حقیقت مطلق و معرفت قدسی تنها برای خواص از جمله عارفان و حکمای متأله که نفس خود را تزکیه کرده و به مقام شهود نائل آمده‌اند، قابل ادراک است. بنابراین، دولتی که مدعی نظم و عدالت باشد نیز باید آینه تمام نمای این سلسله‌مراتب طبیعی باشد. رنه گنون در اثر کلیدی خود با عنوان بحران دنیای متجدد به‌صراحت اعلام می‌کند که انکار

تفاوت‌ها و اختلافات طبیعی میان انسان‌ها، نه تنها اشتباهی نظری، بلکه عامل اصلی اختلال در سلسله‌مراتب اجتماعی و به‌تبع آن، بی‌نظمی بزرگ عصر مدرن است (گنون، ۱۳۷۲: ۶۰). از این رو، دولت سنتی دولتی است مبتنی بر عدالت سلسله‌مراتبی؛ عدالتی که نه به معنای برابری مکانیکی در حقوق، بلکه به معنای قرار گرفتن هر کس در جایگاه شایسته و متناسب با ظرفیت وجودی خود تعریف می‌شود. این نگاه عمیقاً ریشه در کیهان‌شناسی سنتی دارد که در آن کل هستی از بالاترین مراتب فرشتگان تا پایین‌ترین مراتب ماده بی‌جان، به‌صورت سلسله‌مراتبی و هدفمند سازمان یافته است و انسان نیز به‌عنوان عالم صغیر، این نظم را در درون خود بازتولید می‌کند.

فریتهوف شووان، دیگر سنت‌گرای برجسته، این ایده را با تأکید بر مفهوم شجره‌الوجود یا درخت هستی تبیین می‌کند. از دیدگاه او، جهان همچون درختی است که ریشه‌های آن در عالم غیب و شاخه‌های آن در عالم شهادت گسترده شده است. جامعه نیز باید مانند همین عالم، دارای طبقاتی باشد که هر طبقه متناسب با ظرفیت وجودی خود عمل کند (Schuon, 1984: ۱۹۸۴۵۶). شووان بر این باور است که نادیده گرفتن این طبقات طبیعی و تلاش برای برابری اجباری، نه تنها به اختلال کارکردی جامعه می‌انجامد، بلکه خود نوعی خشونت متافیزیکی علیه نظم تکوینی است. طبقات طبیعی در سنت‌های مختلف معمولاً به‌صورت سه‌گانه شامل روحانیون (متولیان معرفت و عبادت)، جنگجویان (حافظان نظم و امنیت) و تولیدکنندگان (تأمین‌کنندگان معاش) توصیف می‌شود. در برخی روایات سنتی، طبقه چهارمی یعنی بردگان نیز به این فهرست افزوده می‌شود که الگویی برگرفته از سنت‌های هندی (نظام وارنای هندوئیسم) و آرمان‌شهر افلاطونی است. هر طبقه نه تنها حقوق و وظایف متفاوتی دارد، بلکه از نوعی کرامت متناسب با جایگاه وجودی خود برخوردار است و کمال هر طبقه در انجام وظیفه ذاتی خویش نهفته است، نه در تقلید از طبقه دیگر.

۶-۲. دولت غیر دموکراتیک و مبتنی بر ولایت

دومین ویژگی برجسته دولت مطلوب سنت‌گرایان، نفی بنیادین دموکراسی و جایگزینی آن با اصل ولایت معنوی است. سنت‌گرایان دموکراسی را نه فقط یک نظام ناکارآمد که اساساً

ناممکن و خود تناقض‌آمیز می‌دانند. استدلال اصلی گنون در کتاب سیطره کمیت و علائم آخرالزمان بسیار قاطع و مبتنی بر منطق سلسله‌مراتب است: عالی‌تر نمی‌تواند از پست‌تر ناشی گردد، زیرا بیشتر و برتر هرگز از دل کمتر و فروتر درنمی‌آید (گنون، ۱۳۷۸: ۱۱۵). از نظر گنون، اکثریت در هر جامعه‌ای همواره از افرادی تشکیل شده است که به درجات والای معرفت و تهذیب نفس دست نیافته‌اند و بنابراین صلاحیت تصمیم‌گیری درباره حقایق غایی و نظم اجتماعی را ندارند. حکومت مردم بر مردم، یا همان دموکراسی، مفهومی پوچ و خود تناقض‌آمیز است؛ زیرا فرض می‌کند افراد ناصالح می‌توانند معیارهای صلاح را تعیین کنند. در مقابل، الگوی مشروع و اصیل در سنت، حکومت ولی‌ای است که نه از طریق انتخابات و رأی اکثریت، بلکه به‌واسطه قرب الهی، استکمال نفس، و اتصال به منبع علم قدسی شایستگی رهبری را یافته است.

تأکید بر این نکته ضروری است که این مشروعیت بخشی، نه به معنای طراحی نهادهای سیاسی عینی، بلکه به معنای تعیین منبع قدسی اقتدار در تقابل با نظم سکولار مدرن است. از این رو، می‌توان گفت که سنت‌گرایان نظریه‌ای درباره‌ی منشأ مشروعیت دارند، اما نظریه‌ای درباره‌ی ساختار عملیاتی دولت ارائه نمی‌دهند.

این ولی، چه در قالب پیامبر، امام، قطب یا حکیم متأله، مظهر عدالت سلسله‌مراتبی و ضامن بقای جامعه بر مدار حقیقت است.

سیدحسین نصر به‌عنوان مهم‌ترین نماینده سنت‌گرایی در جهان اسلام، این الگو را در مفاهیم شیعی امام و نیز در مفهوم قطب در تصوف بازمی‌یابد (نصر، ۱۳۷۹: ۳۵). از دیدگاه نصر، مشروعیت سیاسی هرگز از آرای مردم و قرارداد اجتماعی ناشی نمی‌شود، بلکه تنها از اتصال به منبع الهی و برخورداری از علم قدسی حاصل می‌آید. با این حال، نصر به‌دقت از این مبانی نتیجه‌گیری سیاسی عملی خودداری می‌کند و این مسئله یکی از وجوه تمایز او از برخی دیگر از اندیشمندان سنت‌گرا و همچنین از فقهای شیعه است. در پاسخ به پرسش مستقیمی درباره اینکه آیا نظام ولایت‌فقیه در ایران می‌تواند مصداقی از همین ولایت معنوی در عصر غیبت باشد، نصر با احتیاط بسیار پاسخ می‌دهد که این نظام نوعی نوآوری در تاریخ تشیع است و

نمی‌توان به‌سادگی و بدون قید و شرط آن را با الگوی سنتی ولایت که در اعصار گذشته تحقق یافته بود، تطبیق داد (Lewis et al., 2001: 831). این پاسخ محتاطانه نشان می‌دهد که نصر علی‌رغم اعتقاد به اصل ولایت، از تجویز نهادی مشخص برای جامعه معاصر خودداری می‌کند و ترجیح می‌دهد در سطح اصول کلی باقی بماند.

۶-۳. تعارض بنیادین: حکومت حداقلی در برابر عدم تفکیک دین و سیاست

نکته ظریف و در عین حال عمیقاً چالش‌برانگیز در اندیشه سیاسی سنت‌گرایان، تلاش برای تلفیق دو خواسته به‌ظاهر متناقض با یکدیگر است. از یک‌سو، سنت‌گرایان دولت‌های مدرن حداکثری را شدیداً نقد می‌کنند. به باور ایشان، دولت مدرن با دخالت در تمام عرصه‌های زندگی فردی و جمعی، از اقتصاد و آموزش گرفته تا فرهنگ و روابط شخصی، فضای آزادی معنوی را از میان برده و انسان را به موجودی کاملاً تحت کنترل و انفعالی تبدیل کرده است. به همین دلیل، ایشان بر حکومت حداقلی تأکید می‌ورزند؛ دولتی که صرفاً وظایف ضروری مانند حفظ امنیت، اجرای عدالت سلسله‌مراتبی و حمایت از سنت‌های دینی را بر عهده دارد و در امور باطنی و سلوک معنوی افراد مداخله نمی‌کند. از سوی دیگر، سنت‌گرایان با قوت تمام بر عدم تفکیک دین از سیاست پای می‌فشرند و سکولاریسم را به‌مثابه ایدئولوژی طرد کننده و حذف‌کننده سنت محکوم می‌کنند.

با استناد به شبکه‌ی مفاهیم ترسیم‌شده در بخش ۴،۲، دو مفهوم حکومت حداقلی و عدم تفکیک دین و سیاست هر دو به‌عنوان لوازم منطقی انسان‌شناسی سلسله‌مراتبی شناسایی شدند؛ به این معنا که سنت‌گرایان بر اساس نگاه طبقاتی خود به جامعه، از یک‌سو دولت را نباید در احوال باطنی افراد دخالت‌گر می‌دانند (حکومت حداقلی) و از سوی دیگر بر پیوند ذاتی دین با تمام عرصه‌هایِ حیاتِ جمعی تأکید می‌ورزند (عدم تفکیک). حال، پرسشی که این پژوهش، نه به‌عنوان یک ادعای اعلام‌شده از سوی سنت‌گرایان، بلکه به‌عنوان یک نقد درونی مبتنی بر لوازم منطقی آنان مطرح می‌کند، این است که آیا این دو لازم منطقی در عرصه‌ی عمل، با یکدیگر سازگارند یا نه؟ به عبارت دیگر، آیا ممکن است دولتی که خود را مرجع تشخیص حق از باطل می‌داند و دین و سیاست را درهم‌آمیخته می‌بیند، از دخالت در جزئیات زندگیِ

فردیِ مردم خودداری کند؟ سنت‌گرایان خود به این پرسش پاسخی نداده‌اند، اما تحلیل شبکه‌ای مفاهیم نشان می‌دهد که این دو مؤلفه، در سطح استنتاج عملی، به‌سوی دو جهت متضاد حرکت می‌کنند.

پاسخ سنت‌گرایان به این پرسش، ارجاع به مفهوم آزادی درونی و تمایز قائل شدن میان احوال ظاهری و باطنی انسان است. به باور ایشان، دولت سنتی هرگز نباید در احوال باطنی افراد، در خلوتگاه روح و وجدان آنان و در مسیر سلوک معنوی خواص دخالت کند. وظیفه دولت تنها فراهم ساختن زمینه و بستری امن است که در آن عارفان و سالکان بتوانند به تهذیب نفس و شهود حقیقت بپردازند.

به‌زعم سنت‌گرایان، دولت آرمانی آنان موظف است که از پیروان ادیان الهی و اهل کتاب حمایت کند و مانعِ اشاعه‌ی الحاد و سکولاریسم گردد؛ اما این تصویر، بیش از آنکه بازتاب دولت‌های تاریخی سنتی (همچون خلافت‌های اسلامی یا امپراتوری‌هایِ شرقی) باشد، ترسیمی آرمان‌شهری از دولتی است که در ذهن سنت‌گرایان نقش بسته است. در تاریخ واقعی، دولت‌های سنتی اغلب با اقلیت‌های دینی به‌صورت تبعیض‌آمیز برخورد می‌کردند مانند نظام جزیّه در جوامع اسلامی یا آزار مسیحیان در روم باستان) و به‌ندرت می‌توان نمونه‌هایی از پلورالیسم دینی واقعی را در آنان یافت. بنابراین، این دفاع سنت‌گرایان از تکثر دینی، نه یک گزارش تاریخی، که یک دستور آرمانی مبتنی بر خوانش متافیزیکی ایشان از وحدت متعالی ادیان است؛ خوانشی که در عمل، با واقعیت‌های تاریخی جوامع سنتی فاصله‌ای چشمگیر دارد.

نصر در مقاله مبانی مابعدالطبیعی مدارا به روشنی نشان می‌دهد که مسلمانان در طول تاریخ اسلامی به پیروان ادیان دیگر به‌ویژه اهل کتاب احترام می‌گذاشتند و این مدارا هرگز ناشی از سکولاریسم یا بی‌اعتقادی دینی نبود، بلکه دقیقاً ریشه در بینش عمیق دینی و درک وحدت متعالی ادیان داشت (نصر، ۱۳۷۷: ۴۳). بنابراین، حضور دین در سیاست به معنای تحمیل خشونت‌بار یک برداشت فقهی خاص بر همگان نیست، بلکه به معنای حاکمیت ارزش‌های اخلاقی و معنوی دین در سطح کلان جامعه و هم‌زمان حفظ آزادی معنوی و باطنی در سطح خرد و فردی است.

اما این پاسخ از منظر تحلیل نهادی و سیاسی قانع‌کننده به نظر نمی‌رسد. پرسش اساسی که بی‌پاسخ باقی می‌ماند این است: چه تضمین نهادی، چه مکانیسم نظارتی و چه ساختاری وجود دارد که از تبدیل یک دولت مبتنی بر ولایت معنوی به دولتی تمامیت‌خواه و سرکوبگر جلوگیری کند؟ اگر حاکم خود را واسطه فیض الهی، مظهر انسان کامل و یگانه مرجع تشخیص حق از باطل بداند، و از سوی دیگر مردم را ذاتاً ناتوان از تشخیص صلاح و فساد خویش تلقی کند، چه چیز عملاً مانع از آن می‌شود که در تمام شئون زندگی فردی و اجتماعی مردم دخالت کند و هرگونه مخالفتی را به انحراف از حقیقت تعبیر نماید؟ سنت‌گرایان به این پرسش حیاتی هیچ پاسخ روشن و مشخصی نداده‌اند. این تعارض را به جرئت می‌توان یکی از آپوریاهای حل‌نشده و شاید حل نشدنی در اندیشه سیاسی سنت‌گرایی به شمار آورد که ناشی از همان دوگانگی میان مبانی متافیزیکی و الزامات عملی سیاست است.

۶-۴. دولت فیلسوف-عارف: قرابتی با آرمان‌شهر افلاطونی و تفاوت با فلسفه سیاسی اسلامی

شباهت آشکار و انکارناپذیر میان دولت مطلوب سنت‌گرایان و آرمان‌شهر افلاطون در کتاب جمهور، توجه هر پژوهنده‌ای را به خود جلب می‌کند. در هر دو الگو، حاکم ایده‌آل باید فیلسوف باشد؛ کسی که با شهود بی‌واسطه حقیقت، خواه مثل افلاطونی و خواه حکمت خالده سنت‌گرایان، آشنا شده و به معرفتی یقینی و فراعقلی دست‌یافته است. در هر دو نظام فکری، انسان‌ها ذاتاً و بر اساس استعدادهای طبیعی خود نابرابرند و عدالت نه به معنای توزیع برابر منابع، بلکه به معنای قرار گرفتن هر طبقه و هر فرد در جایگاه شایسته و متناسب خود است. نصر خود صریحاً به این قرابت اذعان می‌کند و بر این باور است که فیلسوفان مسلمان مانند فارابی و ابن‌سینا، به‌حق ادامه‌دهنده و مفسر راه افلاطون در جهان اسلام بوده‌اند (نصر، ۱۳۸۳: ۳۳۵).

با این حال، تفاوت‌های مهم و معناداری نیز میان این دو الگو وجود دارد که نباید از آن‌ها غافل شد. در جمهور افلاطون، فیلسوف-شاه عمدتاً به سعادت این جهانی شهروندان می‌اندیشد؛ سعادتی که در نظم عادلانه پولیس، در هماهنگی طبقات و در زیستن بر اساس فضیلت تحقق می‌یابد. اما در اندیشه نصر و دیگر سنت‌گرایان، سعادت اخروی و قرب الهی هدف نهایی و

غایی حکمرانی است. دولت سنتی صحنه‌ای برای آماده‌سازی انسان برای سفر آخرت و فراهم‌کننده شرایطی برای تهذیب نفس و سلوک معنوی است. افزون بر این، افلاطون علی‌رغم آگاهی از دشواری تحقق آرمان‌شهر، دست‌کم الگویی نظری و گام‌هایی عملی برای نزدیک شدن به آن ارائه می‌دهد. اما نصر با احتیاطی که شاید به بحران عمیق مدرنیته و یأس از امکان بازگشت به سنت در دنیای معاصر بازمی‌گردد، از هرگونه تجویز عملی و مشخص‌تر از اصول کلی پرهیز می‌کند.

برای درک بهتر جایگاه منحصربه‌فرد نصر در میان سنت‌گرایان، می‌توان اندیشه سیاسی او را با فلسفه سیاسی اسلامی کلاسیک به‌ویژه آرای فارابی و ملاصدرا مقایسه کرد. فارابی در کتاب گران‌سنگ آراء اهل مدینه فاضله، مدینه فاضله را بر اساس ریاست فیلسوف-پیامبری تعریف می‌کند که با عقل فعال متصل است و از طریق فیض الهی به تدبیر جامعه می‌پردازد (فارابی، ۱۳۷۵: ۸۹). این الگو شباهت بسیار زیادی به دولت مطلوب سنت‌گرایان دارد. اما تفاوت اساسی در این است که فارابی برخلاف سنت‌گرایان معاصر، شرایط عینی و تاریخی تحقق مدینه فاضله را نیز بررسی می‌کند. او صریحاً بیان می‌دارد که چنین مدینه‌ای می‌تواند در میان نجبا و با اتّفاق شرایط مناسب تاریخی تحقق یابد و حتی نمونه‌هایی از آن را در تاریخ ذکر می‌کند. از سوی دیگر، ملاصدرا در کتاب ارزشمند شرح اصول کافی، نظریه ولایت را با تفصیلی بسیار بیشتر از نصر بسط می‌دهد. او نه تنها ولایت را یک اصل معنوی و عرفانی می‌داند، بلکه آن را مبنایی برای سازمان‌دهی سیاسی در عصر غیبت نیز به شمار می‌آورد و به بحث درباره شروط نایبان عام امام و حدود اختیارات آنان می‌پردازد (ملاصدرا، ۱۳۸۳، ج ۳: ۲۴۵). نصر در مقایسه با این دو فیلسوف بزرگ اسلامی، به دلیل تأکید افراطی بر بحران مدرنیته و نوعی ناامیدی معرفت‌شناختی از امکان تحقق سنت در جهان معاصر، بسیار محتاط‌تر، انفعالی‌تر و در عمل سیاسی، فاقد هرگونه طرح مشخص عمل می‌کند. او بیشتر یک نظریه‌پرداز آرمان‌شهر در مقام نقد است تا معمار دولتی عینی و قابل تحقق.

۷. نتیجه‌گیری و انتقادات وارده

تحلیل شبکه‌ای مفاهیم در این پژوهش نشان داد که اندیشه سیاسی سنت‌گرایان از انسجام

درونی بالایی برخوردار است و مفاهیم سیاسی در این اندیشه، حول محور انسان‌شناسیِ سلسله‌مراتبی و اولویت تربیت نفس بر مهندسی نهادی سازمان می‌یابند؛ به‌گونه‌ای که سنت‌گرایان اصلاح دولت را در گرو اصلاح انسان می‌دانند و از ارائه هرگونه الگوی نهادی مستقل برای حکمرانی خودداری می‌ورزند. با این حال، این پژوهش نشان می‌دهد که اتکای صرف بر تربیت، بدون ارائه سازوکارهای نهادی معین برای تحقق آن در جهانِ مدرن، خود به آپوریایی در مواجهه با نظم سیاسی معاصر بدل می‌شود و عملاً سنت‌گرایان را در دام همان خلأ نظری مورد نقد این مقاله گرفتار می‌سازد

روش تحلیل شبکه‌ای مفاهیم در این پژوهش، فراتر از یک ابزار صوری، به‌عنوان چارچوبی برای کشف روابط پنهان منطقی میان مفاهیمی به کار گرفته شد که خود سنت‌گرایان به‌صراحت آن‌ها را به‌عنوان یک نظام سیاسی منسجم صورت‌بندی نکرده‌اند. این روش با ترسیم گراف مفاهیم (شامل ۱۴ گره و ۴۷ یال) و محاسبه شاخص‌هایی چون مرکزیت درجه (برای تشخیص گره‌های اثرگذار)، مرکزیت بینابینی (برای تشخیصِ مفاهیمِ پل‌زن)، تراکم شبکه (برای سنجش انسجام درونی) و میانگین فاصله ژئودزیک (برای اندازه‌گیریِ نزدیکیِ مفاهیم)، امکان سنجش کمی ساختار اندیشه سیاسی سنت‌گرایان را فراهم آورد. ارزش‌افزوده این روش نسبت به تفسیرِ صرف متون، در آن است که توانست انسان‌شناسی سلسله‌مراتبی را به‌عنوان هسته پنهانِ شبکه شناسایی کند و هم‌زمان، تعارض درونی میان دو مفهوم حکومت حداقلی و عدم تفکیک دین و سیاست را به‌صورت بصری و قابل‌سنجش به نمایش بگذارد. به بیان دیگر، این روش نشان داد که اگرچه سنت‌گرایان به‌ندرت از دولت به‌عنوان یک نهاد مستقل سخن گفته‌اند، اما نظام انسان‌شناختی آنان، دارای لوازمی است که در صورت استنتاج سیاسی، به یک شبکه مفهومی منسجم (اما همراه با یک آپوریای حل‌نشده) منتهی می‌شود.

سنت‌گرایان با نقد بنیادین مبانی انسان‌شناختی مدرنیته (برابری، فردگرایی، عقل خودبنیاد)، الگویی بدیل مبتنی بر نابرابری ذاتی، نخبه‌گرایی معرفتی، ولایت معنوی، عدم تفکیک دین از سیاست و اصالت تکلیف ارائه می‌دهند. سیدحسین نصر به‌عنوان برجسته‌ترین نماینده این جریان، با بهره‌مندی از میراث فلسفه اسلامی و تشیع، خوانشی ممتاز از سنت‌گرایی

عرضه می‌کند که در آن مفاهیمی چون انسان کامل، ولایت و حکمت متعالیه نقش محوری دارند.

با این حال، اندیشه سیاسی سنت‌گرایان با سه انتقاد اساسی مواجه است که در ادامه به تفکیک بررسی می‌شود:

نخست، تعارض درونی میان نفی دموکراسی و تأکید بر آزادی. سنت‌گرایان از یک‌سو آزادی را برای سلوک معنوی لازم می‌دانند، اما از سوی دیگر هیچ تضمین نهادی برای این آزادی ارائه نمی‌دهند. اگر دولت بر اساس ولایت فردی عارف اداره شود، چه ضمانتی وجود دارد که این دولت به تمامیت‌خواهی کشیده نشود؟ سنت‌گرایان به این پرسش پاسخ روشنی نداده‌اند. این تعارض در مقاله به‌عنوان یک آپوریا صورت‌بندی شد که از جمع حکومت حداقلی و عدم تفکیک دین و سیاست ناشی می‌شود. رفع این تعارض مستلزم آن است که سنت‌گرایان یا از حکومت حداقلی دست‌بردارند و اقتدارگرایی دینی را بپذیرند، یا از عدم تفکیک دست‌بردارند و نوعی سکولاریسم حداقلی را بپذیرند، که هر دو با مبانی اولیه آنان ناسازگار است.

دوم، فقدان الگوی عینی و عملیاتی. سنت‌گرایان به‌خوبی می‌دانند که چه چیزی را نمی‌خواهند (مدرنیته، دموکراسی، سکولاریسم)، اما در تبیین الگوی عینی دولت مطلوب در جهان معاصر ناتوان‌اند. توصیه بازگشت به سنت بسیار کلی و مبهم است و مشخص نیست که چگونه می‌توان در جهان مدرن بدون اتخاذ برخی دستاوردهای مدرن (مانند حقوق بشر، مشارکت سیاسی و...) به سنت بازگشت. نصر در آثار متأخر خود گاه به این نزدیک می‌شود که نوعی دفاع از جوامع مسلمان در چارچوب نظام‌های موجود را جایگزین طلب تحقق دولت سنتی کند، اما این تغییر جهت نیز به‌صورت نظری صورت‌بندی نشده است.

سوم، نادیده گرفتن جنبه‌های مثبت مدرنیته. سنت‌گرایان چنان بر نقد مدرنیته متمرکز شده‌اند که گویی مدرنیته جز شر و تباهی چیزی به ارمغان نیاورده است. آنان از دستاوردهایی چون کاهش خشونت ساختاری، گسترش آموزش، افزایش طول عمر و رفاه نسبی که تا حدی مرهون عقلانیت مدرن و علم جدید است، غفلت می‌ورزند. این یک‌سویه‌نگری، سنت‌گرایان را

به‌نوعی رمانتیسم واپس‌گرا بدل کرده است که گذشته را به طور مطلق ایده‌آل و حال را مطلقاً شر تلقی می‌کنند. برای نمونه، گنون نابرابری طبقاتی را جزء لاینفک نظم طبیعی می‌داند، اما توضیح نمی‌دهد که چرا در بسیاری از جوامع سنتی، این نابرابری به استثمار و بی‌عدالتی انجامیده است.

با وجود این انتقادات، نمی‌توان انکار کرد که سنت‌گرایی با برجسته‌سازی بحران معنویت در عصر مدرن و نقد فردگرایی افراطی، یادآور ارزش‌هایی است که در هیاهوی مدرنیته به فراموشی سپرده شده‌اند. همچنین، تأکید سنت‌گرایان بر ابعاد باطنی و عرفانی دین، در مقابل خوانش‌های سطحی و ظاهر گرایانه (چه بنیادگرایانه، چه تجددگرایانه)، نقطه قوت مهم این جریان به شمار می‌رود.

پژوهش حاضر نشان داد که تحلیل شبکه‌ای مفاهیم، ابزاری توانمند برای بازخوانی نظام‌های فکری پیچیده است و می‌تواند در مطالعات آینده برای مقایسه اندیشه سیاسی سنت‌گرایان با جریان‌های رقیب (مانند بنیادگرایی و روشنفکری دینی) به کار گرفته شود.

ضمیمه: نمودار شبکه مفهومی دولت در اندیشه سنت‌گرایان معاصر

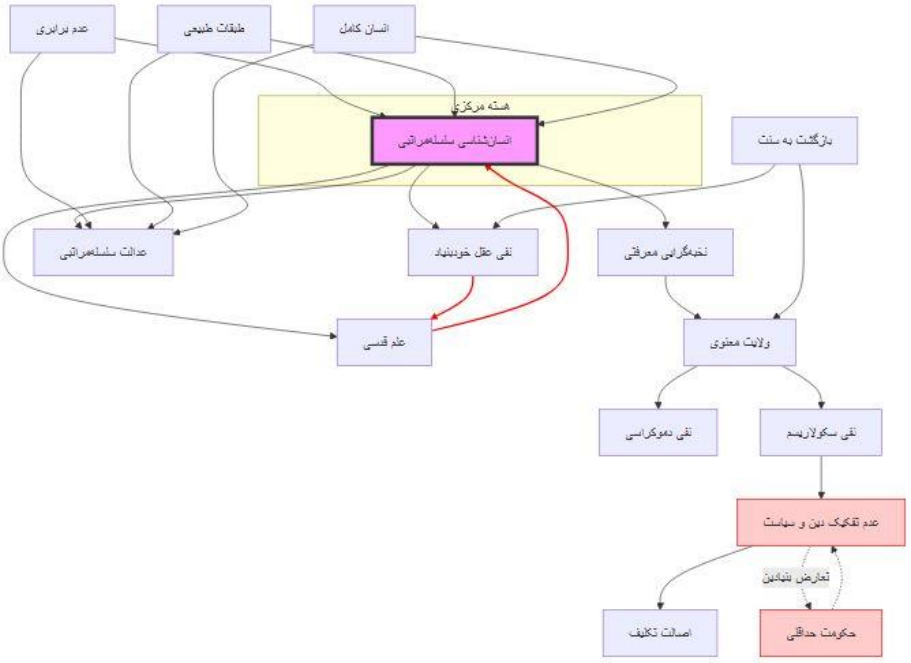
نمودار زیر، نمایش بصری شبکه ۱۴ مفهومِ هسته و ۴۷ رابطه معناییِ استخراج‌شده از آثار پنج سنت‌گرای مورد مطالعه است. در این گراف، اندازه هر گره متناسب با «مرکزیت درجه» (تعداد ارتباطات مستقیم) آن مفهوم است و رنگ یال‌ها (خطوط) نشان‌دهنده نوع رابطه است:

آبی: رابطه تلازمی (وجود یکی مستلزم وجود دیگری)

سبز: رابطه سلسله‌مراتبی (یک مفهوم زیرمجموعه مفهوم دیگر)

قرمز: رابطه تقابلی (دو مفهوم در تضاد با یکدیگر)

نارنجی: رابطه هم‌معنایی (اشاره به یک امر واحد)

همان‌طور که در نمودار مشهود است، گره ی انسان‌شناسی سلسله‌مراتبی با بیشترین مرکزیت درجه و بینابینی، قلب شبکه را تشکیل می‌دهد و مفاهیمی چون نفی دموکراسی، ولایت معنوی و عدالت سلسله‌مراتبی در حلقه اول اطراف آن قرار گرفته‌اند. همچنین، رابطه تقابلی میان حکومت حداقلی و عدم تفکیک دین و سیاست به‌وضوح قابل مشاهده است که همان آپوریای حل‌نشده مورد اشاره در بحث مقاله است.

منابع

بورکهارت، تیتوس. (۱۳۷۴). *درآمدی بر آیین تصوف* (یعقوب آژند، مترجم). تهران: مولی.

پازوکی، شهرام. (۱۳۸۲). *سنت‌گرایان و بنیادگرایی. در خرد جاویدان*. تهران: دانشگاه تهران و مؤسسه توسعه علوم انسانی.

خندق‌آبادی، حسین. (۱۳۸۱). *حکمت جاویدان، نگاهی به زندگی و آثار سنت‌گرایان معاصر*. تهران: مؤسسه توسعه دانش و پژوهش.

رنه، گنون. (۱۳۷۲). *بحران دنیای متجدد* (دهشیری، ضیا الدین مترجم). تهران: امیرکبیر.

رنه، گنون. (۱۳۷۸). *سیطره کمیت و علائم آخرالزمان* (ضیاءالدین دهشیری، مترجم). تهران: امیرکبیر.

فارابی، ابونصر. (۱۳۷۵). *آراء اهل مدینه فاضله* (جعفر سجادی، مترجم). تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

لگن‌هاوزن، محمد. (۱۳۸۲). *چرا سنت‌گرا نیستم؟ خرد جاویدان*. تهران: دانشگاه تهران و مؤسسه توسعه علوم انسانی.

ملاصدرا، صدرالدین محمد. (۱۳۸۳). *شرح اصول کافی* (محمد خواجوی، مصحح). تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

ملکیان، مصطفی. (۱۳۸۰). *راهی به رهایی: جستارهایی در باب عقلانیت و معنویت*. تهران: نگاه معاصر.

نصر، سیدحسین. (۱۳۷۷). *مبانی مابعدالطبیعی مدارا*. پل فیروزه، پاییز ۱۳۷۷، ۳۸-۴۵.

نصر، سیدحسین. (۱۳۷۹). *تشیع و تصوف*. تهران: انتشارات.

نصر، سیدحسین. (۱۳۸۱). *نیاز به علم مقدس* (حسن میانداری، مترجم). قم: طه.

نصر، سیدحسین. (۱۳۸۳). *در غربت غربی*. تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.

References

Burckhardt, T. (1995). An introduction to Sufi doctrine (D. M. Matheson, Trans.). World Wisdom. (Original work published 1959)

Carrington, P. J., Scott, J., & Wasserman, S. (Eds.). (2005). Models and methods in social network analysis. Cambridge University Press.

Coomaraswamy, A. K. (1997). The essential Ananda K. Coomaraswamy (R. P. Coomaraswamy, Ed.). World Wisdom.

Lewis, B., Pellat, Ch., & Schacht, J. (Eds.). (2001). The encyclopaedia of Islam (New ed., Vol. 10). Brill.

Nasr, S. H. (2002). The heart of Islam: Enduring values for humanity. HarperSanFrancisco.

Schuon, F. (1984). The transcendent unity of religions (P. Townsend, Trans.). Quest Books. (Original work published 1948)

References [In Persian]

Burckhardt, Titus. (1374/1995). An Introduction to Sufi Doctrine (Yaghoub Azand, Trans.). Tehran: Mowla. [In Persian]

Pazuki, Shahram. (1382/2003). “Traditionalists and Fundamentalism.” In Kherad-e Javidan (pp. 23–45). Tehran: University of Tehran & Institute for Humanities Development. [In Persian].

Khandqabadi, Hossein. (1381/2002). Eternal Wisdom: A Look at the Lives and Works of Contemporary Traditionalists. Tehran: Institute for Development of Knowledge and Research. [In Persian].

Guénon, René. (1372/1993). The Crisis of the Modern World (Zia al-Din Dehshiri, Trans.). Tehran: Amir Kabir. [In Persian]

Guénon, René. (1378/1999). The Reign of Quantity and the Signs of the Times (Zia al-Din Dehshiri, Trans.). Tehran: Amir Kabir. [In Persian]

Al-Farabi, Abu Nasr. (1375/1996). Opinions of the Inhabitants of the Virtuous City (Jafar Sajjadi, Trans.). Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Persian]

Legenhausen, Muhammad. (1382/2003). “Why Am I Not a Traditionalist?” In Kherad-e Javidan (pp. 247–265). Tehran: University of Tehran & Institute for Humanities Development. [In Persian]

Mulla Sadra, Sadr al-Din Muhammad. (1383/2004). Commentary on Usul al-Kafi (Muhammad Khajavi, Ed.). Tehran: Institute for Cultural Studies and Research. [In Persian]

Malekian, Mostafa. (1380/2001). A Path to Liberation: Essays on Rationality and Spirituality. Tehran: Negah-e Moaser. [In Persian]

Nasr, Seyyed Hossein. (1377/1998). “The Metaphysical Foundations of Tolerance.” Pol-e Firouzeh, Autumn 1377, pp. 38–45. [In Persian]

Nasr, Seyyed Hossein. (1379/2000). Shi ‘ism and Sufism. Tehran: Entesharat. [In Persian]

Nasr, Seyyed Hossein. (1381/2002). The Need for Sacred Science (Hassan Miandari, Trans.). Qom: Taha. [In Persian]

Nasr, Seyyed Hossein. (1383/2004). In the Western Exile. Tehran: Rasa Cultural Services Institute. [In Persian]